

Crítica de llibres

Fundamentos de Teoría de la Comunicación

HAMPSHIRE, S.; PÉREZ-MONTORO, M. (eds.). 1a ed. Barcelona: Edicions de la Universitat de Barcelona, 2004. ISBN: 84-477-0876-4

per Antoni Roig Telo. Director del Programa de Comunicació Audiovisual de la Universitat Oberta de Catalunya

És comprensible que el lector interessat en els aspectes més concrets i immediats de la comunicació pugui acostar-se a una obra com *Fundamentos de teoria de la comunicació* amb recança. El títol no ofereix dubtes: es tracta d'una aproximació acadèmica a un objecte d'estudi complex i de límits imprecisos (comunicació interpersonal directa, mediada, de masses, etc.). Aquesta obra ofereix de forma compacta (poc més de 120 pàgines) un solvent contrast de perspectives sobre diferents vessants del terme *comunicació*. En aquest sentit, la seva condició d'obra col·lectiva –i com a tal oberta, diversa, transversal, fragmentària i de vegades fins i tot contradictòria– és una estratègia d'aproximació totalment coherent i adequada.

Com es desprèn del seu contingut, el títol de l'obra juga amb una certa ambigüitat. Podem considerar "fonaments" com a recull de principis bàsics, però més aviat hauríem d'entendre-ho com a reflexió al voltant de les bases sobre les quals es podria assentar en l'actualitat la teoria de la comunicació com a possible disciplina científica. D'aquí el plantejament interdisciplinari, del qual n'és una primera mostra el perfil dels autors: reconeguts acadèmics vinculats a l'estudi de la comunicació de masses (Miquel Rodrigo), la gestió de la informació i el coneixement (Mario Pérez-Montoro, Lydia Sánchez i Manuel Campos), l'aprenentatge i les TIC (Stephen Hampshire i Miguel Ángel Aguarales) i l'estètica dels *New Media* (Jordi Alberich). Observant l'ordre assignat als diferents capítols de l'obra, es pot entendre la intenció dels editors, Mario Pérez-Montoro i Stephen Hampshire, de fer evolucionar el text de l'abstracte al més concret i actual.

Coherentment amb els plantejaments anteriors, Pérez-Montoro i Hampshire insinuen, en el primer capítol, una pregunta clau: es pot considerar la teoria de la comunicació com una disciplina? Els autors responen negativament a aquesta pregunta, ja que no existeix, per diversos motius, un corpus unificat de coneixement. Malgrat els problemes, no es pot negar que ens trobem davant un camp acadèmic que està adquirint una importància especial en territoris com la identitat, l'aprenentatge i la nostra relació amb els vells i els nous mitjans.

Al segon capítol, titulat "Contextos informacionales y procesos de comunicación", Pérez-Montoro elabora una proposta per clarificar les confusions conceptuals entre els termes *informació* i *comunicació*. Com és habitual en el seu treball d'investigació, Pérez-Montoro adopta una estructura discursiva basada en una molt acurada progressió lògica, de forma que siguin fàcilment identificables tant els conceptes a tractar com els fonaments teòrics que sustenten els seus plantejaments. Tot i moure'ns en una dimensió abstracta, la lectura d'aquest capítol és força assequible: això sí, la cadència lògica del text demana un ritme de lectura pausat. Pérez-Montoro comença identificant uns fenòmens que tenen lloc de forma constant a l'univers i que anomena episodis o contextos de *flux informatiu* i es caracteritzen per la presència d'un senyal que transporta un *contingut informatiu*. Aquest senyal pot ser natural o convencional; en aquest segon cas s'incorpora la presència necessària d'un emissor i d'una intencionalitat informativa. Aquests senyals han de mantenir, a més, uns vincles (regularitats informatives) amb l'esdeveniment sobre el qual informen. Segons Pérez-Montoro, aquests vincles han de ser fiables, però poden ser fal·libles, llavors tindria lloc un episodi de desinformació. L'autor diferencia els contextos informatius dels comunicatius i incorpora, en els darrers, la condició necessària de l'existència d'un emissor amb intencionalitat informativa, un receptor i un cert efecte sobre aquest receptor. Pérez-Montoro exemplifica aquesta consi-

deració mitjançant el clàssic model de la teoria matemàtica de la comunicació de Shannon i Weaver, afegint-hi una sèrie d'elements com el *context*, la *situació*, el *codi* i el *feedback*. El capítol conclou amb algunes consideracions sobre la mesura de la quantitat d'informació transportada per un senyal a través d'un canal, com a mesura de l'eficàcia d'un procés comunicatiu (recordem que la teoria de Shannon i Weaver provenia del camp de l'enginyeria).

En el tercer capítol, Miquel Rodrigo elabora una excel·lent reflexió sobre els models per a l'estudi de la comunicació circumscribint-se al context de la comunicació mediada i, concretament, a la comunicació de masses (per tant, més a prop de l'interès immediat del lector d'aquests *Quaderns*). L'autor examina el concepte de model com a descripció simplificada de la realitat, però també com a interpretació de la realitat. Així doncs, tot model és una construcció dels investigadors basada en un principi racional. Amb una envejable capacitat de síntesi, Rodrigo descriu quatre grans models que considera representatius de les teories de la comunicació, per tal de comprendre el seu paper històric i la seva perspectiva d'aproximació. El primer model seleccionat per Rodrigo és precisament el *model matemàtic* de Shannon i Weaver, centrat en l'eficàcia de la transmissió del missatge. El segon model és el *sociològic*, que va contribuir notablement a mitjans del segle XX a la consolidació dels estudis de comunicació. Reprenent algunes preocupacions del model anterior, el sociològic centra la seva atenció al voltant de qüestions com l'efectivitat de la comunicació, l'ús social dels mitjans, el funcionament bàsic dels processos comunicatius, etc. Així, una de les seves principals aportacions és l'interès per la dimensió individual de la interpretació i la importància atorgada a la xarxa de relacions dels individus en la interpretació dels missatges mediàtics, que relativitza la capacitat d'influència directa dels mitjans de comunicació, subjectes a multitud de variables. El tercer model, el semiòtic, parteix de l'interès creixent per l'estudi dels signes de tot tipus i ha evolucionat cap a l'estudi del significat global dels enunciats i els discursos. Sota el seu aparent caràcter rupturista, Rodrigo considera que semiòlegs com Eco plantegen un model comunicatiu emparentat amb el de Shannon i Weaver, que subratlla la complexitat del procés i obre la possibilitat que els contextos puguin arribar a alterar el contingut dels missatges; així, pren rellevància la forma en que es negocien els significats. Finalment, Rodrigo exposa un quart model basat en el diàleg interdisciplinari: el model *sociosemiòtic de la comunicació*, el qual mostra el procés de la comunicació de

masses com tres fases interconnectades: la *producció*, la *circulació* i el *consum*, que s'esdevenen dins un ecosistema comunicatiu, caracteritzat per multitud de complexes interrelacions. A manera d'epíleg, Rodrigo ens recorda un dels límits principals de qualsevol model, que tota forma de veure és també una forma d'ocultar.

El capítol 4 és, probablement, el més dens de la proposta. Els autors, Lydia Sánchez i Manuel Campos, efectuen un erudit recorregut sobre les relacions que diferents tradicions filosòfiques estableixen entre comunicació, coneixement i llenguatge. Tot reprenent algunes de les preocupacions expressades per Pérez-Montoro en el segon capítol, els autors contraposen dos grans paradigmes sobre la comunicació, el llenguatge, el coneixement i la realitat. D'una banda, una tradició "escèptica", que parteix de l'epistemologia cartesiana i exigeix determinades certeses abans de poder parlar de coneixement; de l'altra, la idealista, que progressivament acceptada com a paradigma dominant, accepta la possibilitat del coneixement del món exterior, tot i que mediat a través d'alguna forma de representació. Posteriorment, un tercer paradigma, la filosofia analítica, va qüestionar alguns dels postulats de les propostes idealistes argumentant que les representacions de continguts no tenen perquè mantenir una corresponència amb el món o parlen, com Wittgenstein, de "jocs de llenguatge" i d'usos lingüístics que poden anar més enllà de la representació de la realitat. Aquests plantejaments haurien alimentat una línia de pensament profundament relativista, que arriba a rebutjar l'existència, com diuen els autors, de fets objectius independents del subjecte, i només accepta interpretacions produïdes en base a esquemes conceptuals determinats socialment. D'aquesta manera, la comunicació perdria el caràcter de transmissió d'informació sobre una realitat objectiva independent, tot i que inaccessible (paradigma idealista), per tal de centrar-se en l'acord entre individus d'una mateixa comunitat i que comparteixen un mateix sistema conceptual. Els autors critiquen aquesta visió perquè la realitat segueix sent l'encarregada de funcionar com a referent del nostre coneixement i la comunicació entre individus de diferents cultures segueix sent possible, ja que continua existint una realitat independent de nosaltres, la qual cosa ens permet contrastar les nostres afirmacions.

El capítol a càrrec de Miguel Angel Aguarales i Stephen Hampshire s'aproxima a un àmbit més concret, com és el de l'aplicació de les tecnologies de la informació i la comunicació als processos d'aprenentatge. Malgrat que es tracta d'un capítol dirigit molt específicament als interessats

en la pedagogia i l'*e-learning*, conté, al meu parer, dos punts d'interès general: les seves, sovint provocadores afirmacions suposen un contrapunt interessant i refrescant a les idees exposades en capítols anteriors (per exemple, critiquen obertament el model matemàtic de Shannon i Weaver i afirmen que resulta del tot erroni considerar que existeix una realitat objectiva). D'altra banda, tot i centrar-se en entorns virtuals d'aprenentatge, algunes de les seves consideracions tenen implicacions perfectament extrapolables a d'altres tipus d'entorns, com les comunitats virtuals o les comunitats de pràctica. Després d'exposar una sèrie d'objeccions al model tradicional empíric d'aprenentatge (basat en la transmissió de coneixement fonamentalment unidireccional, de professor a alumne), proposen un nou model d'inspiració socioconstructivista: l'anomenat *model comunicacional*. Aquest model es basa en tres conceptes: el *diàleg*, la *reflexió* i el *feedback* com a elements bàsics per tal de garantir un aprenentatge autònom, de forma que sigui l'estudiant qui gestioni i es responsabilitzi del seu propi procés d'aprenentatge. Els autors desenvolupen aquests conceptes escollint com a cas representatiu el dels Entorns Virtuals d'Aprenentatge (EVA). Així, sense obviar algunes de les seves limitacions, destaquen avantatges com la capacitat per fomentar el treball en equip, l'aprenentatge per l'acció, la flexibilitat i el potencial per aprendre a aprendre. Els autors conclouen proposant un concepte, el de *softtime*, que defineixen com el temps addicional de què disposa un estudiant per a la reflexió en els contextos en què es relaciona amb el seu entorn de manera virtual, en contraposició als contextos presencials.

Per últim, el capítol de Jordi Alberich suposa un retrobament amb els aspectes més propers a la comunicació audiovisual. Sota el títol de "Ficcions comunicatives" Alberich fa una reflexió, apassionat i extremadament suggeridora, sobre la simulació, la il·lusió i la substitució en els nous mitjans de comunicació digital. El primer punt de reflexió gira al voltant de la tendència dels textos digitals a l'*obertura*, per oposició a la *clausura* característica dels textos tradicionals. Recorrent a autors que van des de Barthes a Landow, Alberich diagnostica la dificultat per assentar bases metodològiques precises, i dibuixa un pano-rama de direccions canviants en un context d'instabilitat que afecta el mercat, la indústria i la societat. Com bé sabem els que cada dia utilitzem Internet com a eina de treball i d'expressió, la nova situació de comunicació interactiva consisteix, segons Alberich, en una tasca intensiva i renovada de visualització d'informació dinàmica i canviant, i es dissolen,

d'aquesta manera, els límits entre el llenguatge visual i el verbal. Així, per exemple, l'estructura en xarxa de l'hipertext suposa el canvi de la unitat a la pluralitat. Les conseqüències en els nous mitjans digitals passen per la intensificació comunicativa, la fugacitat, l'espectacularització i la fragmentació. No és d'estranyar, per tant, que l'autor recorri a termes com plàstic o fluït a l'hora de referir-se a les característiques del ciberespai. El principal repte, per tant, que aquesta realitat planteja a les teories de la comunicació és la *fi del caràcter constant, segur i ferm de missatges, produccions i continguts comunicatius tradicionals, on caldrà valorar l'elasticitat, la flexibilitat, l'adaptabilitat i la instabilitat*, antigament considerats valors a evitar. La cultura visual digital implica una redistribució de les funcions històriques tradicionals d'agents com la imatge –que perd la seva naturalesa d'organització en un espai homogeni–, la realitat –per l'esvaïment de la distància entre els referents reals i la seva representació– i l'observador –més actiu i amb capacitat d'adoptar noves formes i fins i tot noves identitats. Les conseqüències d'aquests canvis semblen tan il·limitades com incertes en el seu abast: des de la pèrdua de sentit del concepte d'original, difícilment aplicable a les produccions digitals, la doble il·lusió de les imatges digitals (il·lusió en la representació, però també il·lusió en els elements emprats en la representació, reduïbles a simples píxels). O la dificultat creixent de distingir dins la nostra experiència sensible l'actualitat i la virtualitat (el que l'autor anomena *efecte Möbius*), fins al punt que la simulació pot donar pas a la substitució. D'aquesta manera, els individus s'aïllen de la seva realitat física exterior per passar a rebre estímuls d'una realitat desterritorialitzada i substitutòria, per desdibuixar els límits entre comunicació i ficció.

En definitiva, una obra rigorosa, estimulante i, com la realitat comunicativa en l'era digital, profundament calidoscòpica.